

Varia Daco-Romana (VII—VIII)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

VII. Despre începuturile stăpînirii romane la nordul Dunării

După cum se știe, nu toate teritoriile dacice ocupate de Traian în 106 au intrat în compunerea provinciei *Dacia*; este vorba de răsăritul Olteniei, Muntenia în întregime, colțul sud-estic al Transilvaniei (aproximativ pe linia Oltului), precum și sudul Moldovei, aflate pe tot timpul domniei lui Traian în cadrul teritorial-militar al Moesiei Inferioare¹. Se consideră că aceste teritorii au fost anexate după războiul din 101—102 — cînd s-a construit și sistemul de fortificații din fața trecătorilor Carpaților, spre a închide orice ieșire spre sud și est a regelui dac².

Tot atunci au fost anexate vestul Olteniei și Banatul, despre care se crede că au aparținut pînă la 106 provinciei Moesia Superior. Conform unei ipoteze a lui N. Gostar, este posibil însă ca aceste teritorii să fi reprezentat încă de atunci nucleul unei viitoare provincii³; Ammianus Marcellinus (XXIV, 3, 9) consenuează, dealtfel, intenția publică și repetată a lui Traian de a transforma Dacia în provincie: „Așa să văd eu supusă Dacia în rîndul provinciilor, așa să trec peste poduri Istrul și Eufratul” (*Sic in provinciarum speciem reductam videam Daciam, sic pontibus Istrum et Euphratem superem*).

Cum se face atunci că unele teritorii dacice cucerite în aceleași împrejurări au continuat și după 106 a aparține Moesiei Inferioare? Aceasta ne îndeamnă a crede că ele aparțineau *de drept* cu mult înainte acestei provincii. Radu Vulpe era de părere că stăpînirea romană în teritoriile sud-carpătice datează încă din vremea lui Domițian⁴. Dîmnă de luat în considerare este încă părerea lui Vasile Pârvan, care, în legătură cu marele val de pămînt („Brazda lui Novac de nord”) care traversează Oltenia și Muntenia, nota următoarele⁵:

« Dar, înainte de Traian, este clar că un singur mare eveniment militar la Dunărea de Jos poate fi identificat cu opera de pacificare și anexare, documentată prin valul nordic muntean: strălucitele biruințe — mai ales morale: de prestigiu — din a. 52—53, ale lui Plautius Aelianus, care nu numai asigură stăpînirea romană completă a malului drept al Dunării pînă la mare, dar întemeiază pe întreg malul stîng, pînă la Cetatea Albă, un întreg șir de state barbare clientelare, la ordinele guvernatorului roman al Moesiei, postulează trasarea unui val despărțitor față de nordul barbar, neanexat influenței romane ».

¹ B. Geroj, *Klio*, 37, 1959, p. 196—210.

² C. C. Petolescu, în *Revista de istorie*, 35, 1982, 1, p. 67—68; idem, *Castrele din zona subcarpatică a Daciei* (comunicare prezentată la cel de-al XIII-lea Congres internațional al frontierelor romane, Aalen, septembrie 1983).

³ N. Gostar, *Aliași*, 13, 1976, p. 64—65.

⁴ Vezi astfel *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1968, p. 79. Regretatul nostru istoric își baza părerea și pe datele papirului Hunt, care, conform unei lecturi mai vechi, ar fi datat din anul 99; cum data acestuia s-a dovedit însă a fi mai recentă,

cea mai nouă dovadă a prezenței romane în aceste teritorii datează din intervalul de timp dintre cele două războaie dacice ale lui Traian. Acceptînd noua datare a papirului citat, R. Vulpe (cu ocazia sesiunii de comunicări „Pontica”, 20 noiembrie 1983, cînd Maria Bărbulescu și Adrian Rădulescu au prezentat o importantă descoperire epigrafică; vezi *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 356—358) arăta că logica istorică impune a accepta prezența romană în aceste teritorii încă înainte de Traian.

⁵ *Getica*, București, 1926, p. 128—129.

D. Tudor a emis părerea că acest val datează din secolul al IV-lea; istoricul Olteniei române își baza ipoteza pe faptul că Troianul (*limes Transalutanus*) ar fi tăiat în satul Urlueni de „Brazdă”⁶; aceste observații nu au putut însă risipi îndoilele în legătură cu raportul cronologic dintre cele două valori⁷.

De aceea, în privința cronologiei relative a „Brazdei lui Novac de nord”, mai demnă de încredere ni se pare o notă din *Condica manuscrisă* a inginerului Al. Popovici, care, privitor la traseul acesteia notează: „...iese pe din susul Craiovei, mergînd drept la satul Grecii, în malul Oltului și nu se cunoaște, băgînd de seamă la întinderea liniei drumului celui de piatră ce vine de la Celei la Reșca și se suia pe Olt în sus pe la Rîmnicu, Rîureni și altele. Și se cunoaște învederat la satul Grecii că șoseaua împăratului Traian e făcută în urma Troianului, pentru că drumul este făcut peste șanț, unde se încrucișează la satul Grecii”⁸.

Față de preciziunea observației și obiectivitatea informației, se poate admite că marele val de pămînt ce străbate Oltenia și Muntenia datează de dinainte de cucerirea Daciei de către Traian. Am reveni astfel la ipoteza lui V. Pârvan, care atribuia ridicarea „Brazdei” generalului roman cinstit în inscripția de la Tibur; nu oare despre acesta ne spune celebra inscripție că *primus ex ea provincia magno tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevavit*⁹? Fertila Cîmpie Română poate foarte bine să fi fost zona din care s-au expeditat spre Roma importante cantități de cereale; despre perceperea annonei — e drept, într-o perioadă ulterioară (anii 105—106) ne informează papirul Hunt¹⁰.

Apartenența (încă din secolul I e.n.) teritoriului dintre Dunăre și „Brazdă” la provincia Moesia (după anul 86, la Moesia Inferior) ar fi o explicație de ce el a continuat a fi al aceleiași provincii și după înfrîngerea Daciei. S-au adăugat, probabil în cursul primului război dacic, ținuturile subcarpatice (aici s-au construit castele care barau intrările în munți), precum și sud-estul Transilvaniei.

După reorganizarea administrativă înfăptuită de Hadrian, o parte a acestor teritorii (estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei) au format o nouă provincie: Dacia Inferior¹¹.

VIII. Izvoarele antice privind părăsirea Daciei

Părăsirea Daciei de către Imperiul roman este consemnată în istoriografia antică abia la un secol după ce s-a petrecut acest eveniment. În ordine cronologică, izvoarele problemei sînt următoarele¹²: Aurelius Victor (33, 3: privitor la domnia lui Gallienus): *et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesierat*.

Eutropius, IX, 8, 2 (privitor la domnia lui Gallienus): *Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, amissa est*; IX, 15, 1: (privitor la domnia lui Aurelian): *Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri: abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit*.

Rufius Festus, VIII: *Traianus Dacos sub rege Decebalu vicit et Daciam trans Danuvium in solo barbariae provinciam decit...; sed sub Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianum, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt*.

Flavius Vopiscus (*Historia Augusta, Divus Aurelianus*, 39, 7): *Cum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia collocavit appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit*.

⁶ Vezi D. Tudor, RIR, 11—12, 1941—1942, p. 943 și urm.; idem, OR⁴, p. 248. Vezi și Cr. M. Vlădescu, SMMIM, 12, 1979, p. 155.

⁷ Ioana Bogdan Cătănciu, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 339; cf. Kurt Horedt, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6—13 septembrie 1972, București—Köln—Viena, 1974, p. 212—214.

⁸ Apud Al. Odobescu, *Antichitățile județului Romanși*, București, 1878, p. 49—50; vezi și Cr. M. Vlădescu, loc. cit., p. 152. Despre inginerul Popovici, citeva date la Odobescu, op. cit., p. 7—8; D. Tudor, OR⁴, p. 15. Satul Grecii este acum

în com. Osica de Sus, jud. Olt.

⁹ CIL, XIV, 3 608. Despre activitatea moesică și cariera lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus, vezi D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 287—328.

¹⁰ Vezi Izvoare privind istoria României, I, București, 1964, p. 468 și urm.

¹¹ C. C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—422.

¹² Vezi Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—442; vezi încă D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p. 253—265 (la p. 265, nota 13, o bibliografie generală a problemei).

Relatările acestor principale izvoare din a doua jumătate a secolului al IV-lea sînt reluate în prima parte a celui următor de Orosius, iar în secolul al VI-lea de Iordanes. Primul dintre aceștia arată că evenimentul s-a petrecut sub Gallienus: *nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur* (VII, 22, 7). Iordanes, pe de altă parte, după ce consemnează supunerea dacilor și transformarea țării lor în provincie, adaugă: *Sed Gallienus eos dum regnaret amisit Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit ibique aliquam partem Daciam mediterraneam Daciamque ripensem constituit* (Romana, 217).

Sintetizînd datele acestor izvoare, rezultă că Aurelius Victor, iar mai tîrziu Orosius, afirmă că Dacia a fost pierdută sub Gallienus. Eutropius și Rufius Festus afirmă că Dacia a fost pierdută sub Gallienus (*amissa est*), iar Aurelian a retras populația din fosta provincie (Eutropius: *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*; Rufius Festus: *translatis exinde Romanis*); Iordanes se exprimă în termeni ușor diferiți (*evocatis... legionibus*). Pe de altă parte, însă, s-a făcut observația că *Historia Augusta*, în general rău voitoare față de Gallienus, nu amintește de o pierdere a Daciei în timpul acestui împărat, ci doar de renunțarea la Dacia și retragerea ordonată de Aurelian.

Istoriografia modernă s-a aflat, din cauza știrilor (aparent) contradictorii din aceste izvoare, în dilemă: cînd a avut loc părăsirea Daciei, sub Gallienus sau sub Aurelian? În această privință, părerile au fost împărțite — și nu este aici locul a face o prezentare a diferitelor luări de poziție; destul a aminti că istoriografia românească, îndeosebi cea mai nouă, s-a situat pe poziția că abandonarea Daciei a avut loc abia pe timpul lui Aurelian, căutîndu-se diferite explicații pentru exprimarea ambiguă a izvoarelor. În această privință, ni se pare a fi cea mai interesantă și demnă de luat în considerație ipoteza mai recentă a lui H. Daicoviciu¹³, conform căreia *amissa Dacia* pe timpul lui Gallienus înseamnă de fapt pierderea autorității lui Gallienus asupra Daciei în condițiile numeroaselor rebeliuni care i-au disputat mereu tronul în ultimul deceniu de domnie. Pe bună dreptate atrage H. Daicoviciu atenția asupra unui pasaj din *Viața lui Claudius* din *Historia Augusta*, în care se arată că soldații din Dacia erau înfuriați pe Gallienus (17, 3: *Quaeso igitur, mi Venuste, si mihi fidem exhibes, ut eum facias a Grato et Herenniano placari, nescientibus hoc militibus Daciscianis, qui iam s(a)eviunt, ne graviter re(m)ferant*).

În disputa asupra datei cînd a avut loc abandonarea Daciei: sub Gallienus sau sub Aurelian, s-a invocat faptul că în *Historia Augusta* nu este amintită abandonarea Daciei sub Gallienus, deși acest izvor îi este deosebit de defavorabil. Astfel consemnînd nepăsarea împăratului față de calamitățile abătute asupra imperiului: jefuirea și incendierea templului din Efes, defectiunea Egiptului, devastarea Asiei de către „sciți”, pierderea Galliei (*perdita Gallia*), biograful lui Gallienus adaugă: „Tot astfel în sfîrșit glumea și cînd a pierdut celelalte părți ale imperiului, ca și cum aceasta s-ar fi produs în paguba unor umili slujbași” (6, 7: *sic denique de omnibus partibus mundi, cum eas(a)-mitteret, quasi detrimentis vilium ministeriorum videretur affici, ioca(e)batur*). După părerea noastră, pierderea Daciei — fiind reală și efectivă — a fost omisă deliberat de *Historia Augusta*, evenimentul fiind camuflat în expunerea generală privitoare la celelalte pierderi suferite de imperiu în timpul acestui împărat. În schimb, în Gallia (unde se crease un *imperium Galliarum*, la care se adăugaseră Britannia și Hispania), autoritatea centrală a fost curînd după aceea restabilită (sub Aurelian), deci pierderea nu a fost definitivă și irevocabilă; relatarea ei reprezintă însă pentru biograful lui Gallienus încă un prilej de acuzație împotriva acestui împărat plin de defecte (reale sau imaginare)¹⁴.

Așadar, pierderea Daciei s-a datorat, așa cum a subliniat recent H. Daicoviciu, mai întîi rebeliunilor din anii 258—260 (de care nici armata Daciei nu va fi fost străină); ulterior — marilor invazii care au zguduit provinciile dunărene (după anul 263).

În orice caz, în primii ani cînd Gallienus a rămas să domnească singur, după căderea tatălui său Valerianus în captivitate la părți, trupele Daciei se aflau încă în provincie; este semnificativă prezența prefectului legiunii XIII Gemina la Băile Herculane¹⁵ — pentru tratament balnear, cum au ținut să remarce cei mai mulți istorici, iar nu pentru că legiunea ar fi fost retrasă în părțile mai aproape de Dunăre ale provinciei. Curînd însă și *exercitus Dacicus* a fost probabil solicitat să con-

¹³ H. Daicoviciu, *Gallieno e la Dacia*, în *Miscellanea in onore di Eugenio Manni*, Roma, 1979, p. 651—660; idem, *Stea*, 28, 7 (362), iunie 1977, p. 47. Autorul face și o prezentare a diferitelor păreri în legătură cu această problemă.

¹⁴ Despre numeroasele falsuri din *Historia Augusta*, vezi în ultimă instanță introducerea semnată de V. Iliescu la

traducerea acestei opere în limba română (*Istoria Augustă*, București, 1971, traducere și note de D. Popescu și C. Drăgulescu); vezi încă V. Iliescu, *Stadiul actual al cercărilor despre Historia Augusta*, *SI*, 17, 1977, p. 167—177.

¹⁵ *CHL*, III, 1 560 (= *ILS*, 3 845; *IDR*, III/1, 54).

tribuea la izgonirea invadatorilor nord-pontici din provinciile de la sud de Dunăre (îndeosebi din Moesia Inferior și Thracia), așa cum se petrecuseră lucrurile și pe timpul lui Valerian (cînd viitorul împărat Claudius II deținuse comanda întregului Illyricum : *dux factus est et dux totius Illyrici. Habet in potestatem Thracios, Moesos, Dalmatas, Pannonios, Dacos exercitus*) (*Hist. Aug., Claud.*, 15, 2). Astfel, cîteva inscripții de la Poetovio indică prezența unor efective din cele două legiuni în afara provinciei Dacia, după anul 260 (cum arată epitetul *Galliena* purtat de acestea — deci după dispariția lui Valerianus¹⁶).

În legătură cu data pierderii Daciei s-a adus în discuție și circulația monetară, care scade în intensitate după domnia lui Filip Arabul. Dar datele furnizate de descoperirile numismatice nu sînt concludente; mai mult, s-a relevat continuitatea circulației și după pierderea definitivă a provinciei. În schimb, curînd după 260, nu se mai cunoaște ridicîndu-se vreun monument epigrafic oficial în Dacia. Este semnificativ în această privință că în Dobrogea, în perioada invaziilor gotice, începînd de la Decius pînă la Gallienus și Claudius II, monumentele epigrafice lipsesc aproape cu desăvîrsire (timp de două decenii): adică, într-o vreme cînd în Dacia ele se ridică încă în liniște. Dar în timp ce în Dobrogea, după victoriile lui Claudius II și Aurelian, reapar monumentele scrise, în Dacia ele încetaseră de aproape un deceniu a mai fi înălțate.

Rămîne de văzut cînd s-a petrecut evenimentul pierderii legăturilor cu provincia. Atacurile goților, care au ajuns pînă în Asia Mică, au fost reluate cu stăruință, în 263, 264, 266. Cea mai gravă invazie a fost însă cea din 267—268: probabil abia atunci Dacia a fost pierdută (*amissa*). Oricum, memorabilul eveniment s-a petrecut cu cel mult un deceniu mai devreme decît data oarecum unanim acceptată (anul 271) pentru retragerea stăpînirii romane din Dacia.

Cum atacurile goților nu au afectat încă Dacia, este probabil că acei care au forțat *limes-ul* provinciei au fost iarăși carpii. Pe aceștia nu-i mai întîlnim în coaliția antiromană după experiența avută în alianța cu goții la 238 și 242; începînd din 245—247, carpii considerau Dacia drept spațiul lor natural de expansiune. Chiar dacă au stat liniștiți cîteva ani după înfrîngerea suferită și condițiile impuse de Filip Arabul, este foarte probabil că ei și-au reluat incursiunile pe timpul fierberii cîmplite de pe timpul lui Gallienus. Concomitent cu ei au pătruns probabil pe teritoriul provinciei dacii din nord-vest; este ceea ce sugerează și descoperirile arheologice¹⁷.

Pe timpul lui Claudius II, în 269, s-a produs o și mai mare invazie; după cum se exprimă plastic biograful împăratului, „se sufoca însuși pămîntul, care era nevoit să suporte o atît de mare frămîntare barbară” (*Claud.*, 6, 6). În asemenea condiții, Dacia nu se mai afla decît cu numele sub autoritatea imperială — chiar dacă monetăria oficială romană înregistrează pe timpul acestui împărat, ea și la începutul domniei succesorului său Aurelian, emisiuni cu legenda Dacia Felix¹⁸. Desigur, erau emisiuni cu caracter propagandistic, dar care reflectau cel puțin o realitate *de jure*: imperiul nu renunțase oficial la Dacia, deși *de facto* ea era pierdută.

Așadar, izvoarele înregistrează corect evenimentul pierderii efective a Daciei sub Gallienus. Nu este nici o contradicție atunci cînd ele relatează actul înfăptuit de Aurelian: acesta *a renunțat oficial la stăpînirea asupra Daciei* (Eutropius : *provinciam Daciam . . . intermisit*; *Hist. Aug. : provinciam transdanuvianam Daciam . . . reliquit*), *desperans eam posse retineri*; a fost un simplu act formal, fără a avea proporțiile afirmate de izvoare: retragerea armatei și populației.

De fapt, Eutropius și Rufius Festus arată că a fost retrasă numai populația; pentru ei era evident că armata fusese chemată a-și aduce contribuția la războaiele cu goții (vezi comanda excepțională a lui Claudius asupra armatelor întregului Illyricum). Abia în *Historia Augusta* se arată că au fost retrase din Dacia populația și armata. Iordanes afirmă că au fost retrase legiunile; exprimarea istoricului goto-roman era cît se poate de firească, pentru el fiind evidentă — la mijlocul secolului al VI-lea — persistența populației romanice pe teritoriul fostei provincii Dacia¹⁹.

După părerea noastră — și nu numai a noastră! — afirmația privind retragerea populației romane din Dacia, consemnată de Eutropius, Rufius Festus și Flavius Vopiscus, este un *fals istoric* și a avut un caracter propagandistic. În acest sens, este important a cunoaște condițiile în care această idee a fost pusă în circulație.

¹⁶ V. II. Hoffiller—B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, I, Zagreb, 1938, nr. 313—317; *AnnEp.* 1936, 53—57. Cf. F. Horowitz, *SCIV*, 8, 1957, p. 333—338. Vezi *CIL*, III, 8 010 (= *IDR*, III/1, 77) (Mehadia), unde *cohors III Delmatarum* poartă epitetul *Valeriana Galliena*.

¹⁷ Vezi N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor liberi*

pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 501—516 (descoperirile de la Cipău-„Girle”).

¹⁸ N. Lascu, *Cu privire la „Dacia Felix”*, *Sargetia*, 11—12, 1974—1975, p. 233—236.

¹⁹ V. Ilescu, *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 430.

Este astfel interesant că Aurelius Victor, care și-a scris istoria în 360–361, consemnează doar abandonarea Daciei pe timpul lui Gallienus; el nu amintește nimic despre Dacia când vorbește de domnia lui Aurelian. Ceilalți doi istorici menționați și-au scris istoriile aproximativ un deceniu mai târziu: Eutropius în 369–370, iar Rufius Festus în 371–372. Aceste ultime două evenimente istoriografice au avut loc la numai câțiva ani după războaiele purtate de romani cu perșii; după moartea bravului împărat Iulianus, urmașul său Iovianus s-a grăbit să facă pace, cedind perșilor o serie de teritorii. Aceste cesiuni teritoriale, deosebit de umiltoare pentru imperiu, sint cit se poate de laconice expediate de cei doi scriitori abreviatori ai istoriei romane (Eutropius, Rufius Festus). Aplicarea condițiilor păcii a fost însă deosebit de dramatică, așa cum rezultă din relatările lui Ammianus Marcellinus, contemporan cu evenimentele. În cartea XXV (9, 1–8) a *Istoriei romane*²⁰, istoricul-soldat arată că la cedarea cetății Nisibis, locuitorii au refuzat să-și părăsească pentru totdeauna căminele, deși aveau suficiente motive să se teamă de dușmani: „Mai ales pe nisibieni i-a săgetat în inimă durerea, când au aflat că cetatea lor a fost cedată lui Sapor, de a cărui minie și răzbunare se temeau, amintindu-și cîte pierderi i-au pricinuit ori de cîte ori a încercat s-o cucerească” (8, 13). A avut loc chiar o confruntare violentă între împărat și cetățenii din Nisibis, care nu voiau să părăsească orașul și doreau să se apere singuri; a fost necesară intervenția armatei, care a evacuat populația cu forța.

Impresia puternică creată de dezastrele suferite de imperiu cu numai câțiva ani în urmă impunea menajarea orgoliului și patriotismului roman: așa se explică introducerea în cele trei izvoare aproape contemporane (Eutropius, Rufius Festus, *Historia Augusta*) a pasajului privind evacuarea populației din Dacia și așezarea ei la sud de Dunăre; evenimentul a fost pus în seama unui împărat despre care *Istoria împăraților* are o părere bună, această atribuire fiind favorizată de realitatea (ca însăși de caracter propagandistic) că Aurelian a creat Dacia sud-dunăreană (viitoarele *Dacia Ripensis* și *Dacia Mediterranea*).

Afirmația despre evacuarea populației romane din Dacia de către împăratul Aurelian este infirmată de descoperirile arheologice, care atestă prezența în continuare a populației autohtone pe teritoriul Daciei în deceniile care au urmat. Ca pretutindeni, populația civilă s-a baricadat în spatele zidurilor vechilor fortificații: așa se explică blocarea intrării unor castre sau a amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa²¹. Această populație civilă putea face față cu succes cetelor izolate de carpi și daci pătrunși pe teritoriul provinciei; probabil s-a inițiat chiar o conviețuire, noii veniți fiind ei înșiși populație sedentară de cultivatori și crescători de animale. Oricum, presiunea carpo-dacică²² nu ar putea fi comparată cu amenințarea reprezentată de Sapor pentru nisibieni (care totuși erau hotărâți să nu-și părăsească orașul și să-l apere).

Se știe acum că goții nu au pătruns pe teritoriul fostei provincii înainte de sfîrșitul secolului I al III-lea²³. Abia înfringerile din 295–297 au slăbit radical puterea carpilor; de această situație au profitat goții, pentru a-și întinde dominația mai întîi asupra Moldovei, apoi asupra unei părți din Muntenia.

Pătrunderea dacilor liberi din nord-vest și a carpilor dinspre est pe timpul lui Gallienus a izolat provincia de imperiu, populația provincială fiind prinsă într-un fel de capcană. Dealtfel, chiar în condițiile unei veritabile captivități, condițiile de viață la barbari nu erau se pare prea dure; astfel, același Ammianus Marcellinus (XVII, 12, 16) ne informează că pe timpul lui Constantius II, sarmații „au dat înapoi prizonierii, de care s-au despărțit cu durere ca și cum ar fi fost compatrioții lor”. Era oare mai bună situația la sud de Dunăre, unde bîntuiau goții și totul era dat pradă focului (Eutropius: *vastato omni Illyrico*)? Probabil că unii locuitori ai provinciei încercaseră să se refugieze la sud de Dunăre, începînd din vremea invaziei carpice din timpul lui Filip Arabul (precum Romuliana, mama viitorului împărat Galerius; Lactantius, *De mortib. persecut.*, IX, 2), dar acolo viitorul lor avea să fie și mai puțin liniștit.

Așadar, afirmația despre evacuarea populației romane provinciale din Dacia de către Aurelian este unul din numeroasele falsuri patriotice din istoriografia romană. Să ne amintim doar de impre-

²⁰ Citatele sint date după traducerea lui D. Popescu (Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, București, 1982).

²¹ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 175; D. Protase, *op. cit.*, p. 258.

²² Un amestec de carpi revărșați dinspre Moldova în fosta provincie și daci liberi din nord și vest trebuie probabil văzuți în acei *Karpodakai* menționați de Zosimus la anul 381 (IV,

34, 6).

²³ Vezi în ultimă instanță, pentru evaluarea situației etnografice a spațiului carpato-dunărean după retragerea stăpînirii romane, Ligia Bărzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 53 și urm.

sia extrem de defavorabilă ce făcuse intenția lui Hadrian de a părăsi Dacia : amicii l-au oprit de la acest act, ca nu cumva să rămână în mâinile barbarilor numeroși cetățeni romani (*ne multi cives Romani barbaris traderentur* ; Eutropius, VIII, 6, 2) ; includerea acestui pasaj în relatarea domniei lui Hadrian este o născocire, neconfirmată de alte izvoare (de exemplu, de relatarea amplă a vieții lui Hadrian din *Historia Augusta*), fiind menită doar să sublinieze că pe timpul lui Aurelian *nu au fost lăsați cetățeni romani în mâna barbarilor*. Pe bună dreptate, însă, s-a remarcat în istoriografia modernă că acest lucru s-a întâmplat cu ocazia pierderii Daciei la mijlocul secolului al III-lea ; dar, după evenimentele din 363—364, „manualele” (*breuiaria*) oficiale de istorie romană trebuiau să menajeze susceptibilitățile și orgoliul de la curtea imperială (ceea ce explică includerea pasajului privind evacuarea populației și „punerea ei la adăpost” la sudul Dunării).

Așadar, Dacia a fost pierdută în ultimii ani ai domniei lui Gallienus ; în fosta provincie a rămas cea mai mare parte a populației — care nu avea nici unde să meargă, probabil că nici nu voia să plece. Pe de altă parte, însă, este evident că în condițiile unor victorii ale lui Aurelian pe toate fronturile și restabilirii autorității romane (*Hist. Aug., Aurelianus*, VII, 23, 4 : *expeditione in Danuvium suscepta, Gothos magnis proeliis profligavit dicionemque Romanam antiquis terminis statuit*), lucrurile ar fi stat cu totul altfel : sau Dacia ar fi fost menținută în cadrul imperiului — ceea ce nu s-a întâmplat ; sau ar fi fost retrasă în bune condiții autoritățile și întreaga populație — ceea ce critica izvoarele infirmă și este în totală contradicție cu descoperirile arheologice.

Teza privind pierderea Daciei pe timpul lui Gallienus, în intervalul de timp dintre 260—268 (idee acceptată de majoritatea istoricilor moderni), oferă implicit o soluție în problema persistenței populației daco-romane în Dacia în anii imediat următori hotărârii conducerii Imperiului de a mai menține această provincie în sistemul administrativ și militar roman.

Varia Daco-Romana (VII-VIII)

RÉSUMÉ

VII. Sur le commencement de la domination romaine au nord du Danube

En passant en revue les opinions concernant la datation du grand vallum en terre qui traverse l'Olténie et la Valachie („Brazda lui Novac de Nord” — «Le Sillon de Novac de Nord»), l'auteur met en oeuvre une information, aujourd'hui totalement ignorée, fournie le siècle passé par l'ingénieur Al. Popovici (voir Al. Odobescu, *Anticuitățile județului Romanați*, Bucarest, 1878, p. 49—50) ; selon lui, la route romaine (aménagée immédiatement après la conquête de la Dacie, par l'empereur Trajan) entrecroise dans le village de Greci (actuellement dans la comm. d'Osica de Sus, dép. d'Olt) le „Sillon” (Brazda) et passe outre son fossé ; ainsi donc, le „Sillon” de Novac” date probablement avant la conquête de la Dacie. L'auteur accepte l'hypothèse de V. Pârvan, qui attribuait l'aménagement de ce vallum à Ti. Plautius Silvanus Aelianus, gouverneur de la province de Mésie pendant le règne de Néron.

VIII. Les sources anciennes concernant l'abandon de la Dacie

Suivant Aurelius Victor (Caesares, 33, 3 : *et amissa trans Istrum, quae Traianus quasierat*) et Orose (VII, 22, 7 : *nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur*), la Dacie aurait été perdue à l'époque du règne de Gallien. Eutrope, Rufius Festus et Jordanès affirment, eux aussi, que la Dacie a été perdue par Gallien, en ajoutant que l'empereur Aurélien a entrepris la retraite de la population et (ou) de l'armée (Eutrope, IX, 15, 1 : *abductosque Romanos ex urbis et agris Daciae, in media Moesia collocavit* ; Rufius Festus, VIII : *translatis exinde Romanis* ; Jordanès, *Romana*, 217 : *evocatis exinde legionibus*). En échange, l'armée, ordonnée par Aurélien.

La perte de la Dacie à l'époque de Gallien est due aux rébellions des années 258—260, ainsi qu'aux invasions barbares des années qui ont suivi ; c'est alors qu'a été perdue la province nord-danubienne, avec sa population — restée de suite, complètement ou dans la plupart, dans ses établissements antérieurs.

Au sujet de la soi-disant évacuation de la population de la province de Dacie par Aurélien, il est important de rappeler qu'un tel événement n'est aucunement mentionné par Aurelius Victor, dont l'oeuvre date des dernières années (361—362) du règne de Constance II. L'information est fournie seulement par Eutrope et Rufius Festus — dont les oeuvres ont été réalisées il y a quelques années après la défaite et les pertes territoriales, subies par l'Empire romain en faveur des Perses (363—364); il est de même avec l'Histoire Auguste, réalisée vers la fin du IVe siècle.

Dans ces circonstances historiques et politiques, l'affirmation concernant l'évacuation de la population daco-romaine nous révèle son caractère de propagande, ayant pour but de ménager le patriotisme et l'orgueil romain blessé : à savoir qu'on n'a pas abandonné aux barbares des citoyens romains ni en 363/364, ni à l'occasion de la perte de la Dacie (voir Eutrope, VIII, 6, 2, à propos de l'intention de l'empereur Hadrien d'abandonner la Dacie : *amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur*!).

L'action attribuée à Aurélien est donc l'un des nombreux faux de l'historiographie romaine officielle des dernières décennies du IVe siècle de n.è.